

A törésvonalak átrendeződése, avagy egy divergenciaspirál megjelenése?¹

Angelusz Róbert – Tardos Róbert

angeluszr@gmail.com; tardosr@gmail.com

ÖSSZEFOGLALÓ: Egy empirikus kutatássorozat eredményeinek fényében, melynek utolsó hulláma egy 2009 tavaszi reprezentatív felvétel volt, a tanulmány a hazai politikai tömbösödés egymással párhuzamosan zajló folyamatait, a politikai homogenezációt, a személyes kapcsolathálózatok – a tágabb kontaktusokra is kiterjedő – növekvő politikai homofiliáját és az ideológiai-politikai polarizáció ellentmondásos összefüggéseit vizsgálja. A társadalmi kommunikáció konvergens megközelítéseivel szemben az adott terepen egyfajta divergenciaspirál megjelenését is felveti. A politikai táborok közti viszonyok leegyszerűsödésének és egyneművé válásának tendenciáihoz képest a vizsgálat ugyanakkor olyan kutatási eredményekről is beszámol, amelyek az ideológiai-politikai törésvonalak diverzifikálódása, a hagyományosan kiemelt bal-jobb és liberális-konzervatív tengelyek mellett a mérsékelt-radikális dimenzió felszínre kerülése irányába, s egyben a politikai erővonalak átrendeződése irányába mutatnak.

A szavazói preferenciák növekvő homogeneitása

A 2009-es európai parlamenti választás több olyan eredményt is hozott, amelynek kapcsán felmerült a kérdés, hogy a választóközönség politikai tagolódását tekintve mennyire beszélhetünk a korábbi tendenciák folytatódásáról vagy esetleg új szakasz kezdetéről. Bár az alacsony részvétel kétségkívül óvatosságra int – a parlamenti választásoknak egészében nagyobb a tétje, mozgósító hatása, és az EP-választás esetében a szavazási motívumok sem azonosak az előbbiekével –, mind a kontinuitás, mind a diszkontinuitás mellett sorakoztathatók fel érvek az eredmények alapján. Az előbbiek között mindenekelőtt a szavazatkonzentrálódás folytatódása (ezen belül az egy pártra leadott szavazat első ízben ötven százalék fölé emelkedése), és ehhez kapcsolódóan bizonyos homogenezációs tendenciák erősödése említhető. Kevésbé áll a folytonosság a tömbösödés és a főbb politikai törésvonalak eddigi tendenciáira. Az első helyet illető koncentráció ellenére az első két pártra leadott szavazatok csökkenéséről beszélhetünk, akár az előző 2004-es EP-, akár a legutóbbi, 2006-os országgyűlési választáshoz viszonyítva. 1990 óta ez volt az első eset ilyen csökkenésre, igaz, a nyolcvan százalékot elhagyva itt már egy „plafonhatás” is működésbe lépett.

¹ A cikk két évtizedet átfogó, reprezentatív mintákon alapuló empirikus kutatásokra épül. A közvetlen alapját képező kutatás a DKMKA Magyar Választáskutatás Programja égisze alatt folyt 3000 fős mintán 2009 májusában, a Norvég Alap által támogatott Részvétel és képviselet projekt keretében. A programról és a projektről, azok tartalmi és módszertani részleteiről lásd a www.valasztaskutatas.hu honlapot.

Kétségtelenül további komoly változást jelentett a Jobbik váratlanul erőteljes (a szavazatok egyhatedét elérő) színre lépése, amely egy új ideológiai-politikai törésvonal, egy radikális-mérsékelt tengely megjelenését hordozta magában. Ez egyben a korábbi törésvonalak súlyának, esetleges átrendeződésének a kérdését is felveti.

A homogeneizációs tendencia előrehaladása bizonyos elméleti megközelítésekben a konfliktuspotenciál csökkenését vonhatja maga után, legalábbis, ha pusztán a strukturális paraméterek (lásd BLAU 1994) mennyiségi konzekvenciáit tekintjük a nagy politikai tömbök érintkezési – egyben súrlódási – felületeinek potenciális csökkenése miatt. Ezzel szemben a tapasztalatok – akár a mindennapi, akár a tanulmányunkban részletezendő kutatási tapasztalatok – nem utalnak a konfliktuspotenciál valóságos csökkenésére. Az eredmények olyan belső homofil összerendeződésre, másrészt ideológiai-politikai polarizációs tendencia érvényesülésére utalnak, amely – egyfajta divergenciaspirál mechanizmusára épülve – képes lehet az említett homogeneizációs hatás ellensúlyozására.

A fentiekben több olyan fogalmat, elméleti kiindulópontot vezetünk be, amelyeket legalább röviden érintenünk kell. A törésvonalak szerteágazó politológiai, szociológiai fogalmából ezúttal is arra a PAPPI-féle (1977) értelmezésre építünk, amelyet korábbi vizsgálataink során is kiemelten hangsúlyoztunk. Ez három olyan összetevőre épül, mint a tartós politikai konfliktus fennállása, annak a pártrendszerben való kifejeződése, és a konfliktuspotenciálnak a társadalmi struktúrában való gyökerezése.² E kritériumokat a strukturális paraméterek fenti blaui rendszerével összekapcsolva, az egyes törésvonalak erejét azoknak egymással való összekapcsolódása vagy szétágazása, konszolidációs vagy interszekciós jellege is meghatározza.

A BLAU-féle (1994) strukturális paraméterek közül a koncentrációs folyamatokkal összefüggésben (az ún. „mérethatások” szempontjából) a pártok szavazótáborának nagyságát egybevető relatív méretek, valamint a politikai tagolódás diverzitásának vagy egyneműségének szempontjából a homogeneitás-heterogeneitás jellemzői is figyelmet érdemelnek. Ennek a mutatóknak a jellemzői részben az egyes elemek (esetünkben az egyes szavazótáborok) számától, másrészt ezek eloszlásától függenek (például két párt esetében az ötven-ötven százalékos eloszlás jeleníti meg a legnagyobb heterogenitást; ugyanez négy párt esetében huszonöt-huszonöt százalék mellett valósul meg. Utóbbi esetben több elemről van szó, tehát egészében heterogénebb szerkezetről beszélhetünk, mint az előbbi esetben. A fenti egyenletes megoszlások felől az egyenlőtlenebbek felé elmozdulva már a homogeneitás növekedéséről beszélhetünk. Az interszekciós-konszolidációs mozzanatról (így az egyes törésvonalak összekapcsolódásával-szétválásával összefüggésben) a fentiekben már említést tettünk.

A kapcsolathálózati homofília-heterofília csak közvetve (a csoportközi, illetve csoporton belüli interakció intenzitásán keresztül) hozható kapcsolatba a blau

² Ennek kapcsán jegyezzük meg, hogy a törésvonal fogalmának – a Pappi-féle értelmezéssel többé-kevésbé megegyező kritériumok mentén – szigorúbb és lazább változatai is léteznek, annak megfelelően, hogy a fenti kritériumok közül mindhárom egy irányba mutatva teljesül, illetve milyen szorosak a köztük lévő összefüggések (amikor a kevesebb kritérium teljesülése, illetve lazább kapcsolódások esetén a választóvonal kifejezés lehet indokoltabb; lásd erről KNUTSEN 2006).

elmélettel. LAZARSELD és MERTON (1954), majd később a networkirodalom (lásd MCPHERSON et al. 2001; vagy LIN 1982) járult hozzá e fogalmak elméleti bevezetéséhez és empirikus kimunkálásához. A fogalompár tartalmilag utal arra, hogy a csoporton belüli, a csoport tagjai közti kommunikáció hogyan viszonyul a csoporton kívülihez, mennyire dominálnak a „hasonszőrűek” közti kontaktusok a távolabbiak köztiekéhez képest. Bár a homofília-heterofília vizsgálata a szociodemográfiai és kulturális jellemzők széles körét fogja át, a politikai hálózatok terebélyesedő irodalma újabban maga is hangsúlyosan foglalkozik ezzel a kérdéssel (lásd így ADAMIC–GLANCE 2005; vagy HUCKFELDT 2009).³

A kommunikációs konvergencia és divergencia kérdéskörét ROGERS és KINCAID (1981) mindenekelőtt a konvergens kommunikáció kapcsolathálózati feltételei oldaláról vizsgálta, azonban helyenként ebben az értelmezési keretben is felmerült a divergens irányú folyamat lehetősége, amikor a felek közti kölcsönös megértés keretei távolodni fognak egymástól. Az újabb kapcsolathálózati irodalomban (például BALDASSARI–BEARMAN 2007) a polarizáció vagy a közeledés irányába történő mozgás interakciós feltételeit vizsgálják, egyebek közt szimulációs kísérleteket is alkalmazva. Végül a spirál fogalmára is kitérve, itt egy olyan önszabályozó – korábbi rendszerelméleti keretben pozitív visszacsatolásos, újabb elméleti megközelítésben autopoietikus (így LUHMANN 1997) – mechanizmusra gondolunk, amely ellenkező impulzus belépéséig önmagát erősítve halad előre. Kommunikációs vonatkozásban közvetlen előzmény a Noelle-Neumann-féle (1980) hallgatáspirál-megközelítés, amely azt írja le, hogy téves statisztikai percepciói hatásmechanizmusán keresztül a véleménynyilvánító népszerűség egyre inkább előnybe kerül a hallgatásba zárkózó, illetve kevésbé intenzíven kommunikáló népszerűséghez képest, ami azután a voksok átrendeződésében is kifejeződik. Az általunk vizsgált kérdéskör nem csupán a szemben álló táborok viszonylagos súlyára, hanem inkább a köztük meglévő kommunikációra vagy annak fokozatos visszaszorulására, a divergens jelleg előtérbe kerülésére vonatkozik.

Az általunk középpontba állított divergenciaspirál szociológiai jelentősége nem pusztán a közéleti kommunikáció durvulása s az általa kiváltott rossz közérzet szempontjából értelmezhető. A közügyek deliberatív megvitatása (lásd FISHKIN 2007), a közvélemény klasszikus elvek szerinti működése olyan konszenzuális előfeltevéseket foglal magába, amelyeket egy a témák sokaságára tovagyűrűző polarizáció, a platformok fekete-fehér színezetű leegyszerűsödése nagymértékben veszélyeztet. Tanulmányunk az ideológiai-politikai törésvonalak kérdésköréből kiindulva vizsgálja részben a szóban forgó tendencia felerősödése irányába mutató, részben az ezzel szemben ható tényezőket.

3 A politikai hálózatok nemzetközi irodalmához hasonlóan a kutatásunkban alkalmazott politikai homofília-heterofília fogalompár a hálózaton belüli kapcsolódás politikai hasonlóságára vagy eltérésére vonatkozik. A későbbiekben részletesebben szólnunk arról, hogy a személyes networkkapcsolatok politikai hasonlóságának vagy eltérésének jellemzésére a korábban alkalmazott szűkebb körű kontaktusokra vonatkozó (névgenerátoros) megközelítés helyett 2009-ben már a tágabb kapcsolatok (pozíciógenerátoros) méréséhez kapcsolódó, a jelen kutatássorozat egyes állomásai során kifejlesztett ún. politikai pozíciógenerátoros eljárást alkalmaztunk. (Az előbbi megközelítés során személyek meghatározott csoportjához fűződő politikai hasonlóságról vagy eltérésről, az utóbbi megközelítés esetében meghatározott politikai táborokhoz, támogatói körökhöz való ismeretségi közelségről vagy távolságról van szó.)

Súlypontváltás és polarizáció az ideológiai-politikai tengelyek mentén 2003–2009

Kutatásainkban mintegy két évtizedes múltra tekinthet vissza a bal-jobb tengely mentén kialakuló identifikáció vizsgálata, de az ilyen típusú vizsgálatokban mintegy másfél évtizede a liberális-konzervatív dimenzió szerint is nyomon követjük a választóközönség ideológiai erőterében való megoszlását. Az első évtized eredményeire az első tengely szerint a baloldali, a második dimenzió szerint a liberális túlsúly volt a jellemző, amely a mostani évtized kezdetére már valamelyest kiegyenlítődt. Már ekkoriban is megfigyelhető volt e két dimenzió közti számottevő összefüggés (lásd ANGELUSZ–TARDOS 2000, ill. 2005a). A következőkben a DKMKA 2003-as Politikai tagolódás és a 2009-es Részvétel és képviselet felvétele alapján elemezzük e tendenciák további alakulását. Mindkét esetben a különböző mintákról származó – ezen belül részben különböző skálafokokkal nyert, így tíz, tizenegy, esetenként hétfokú – skálák adatait háromfokú skálákra alakítva hoztuk közös nevezőre.⁴ Az 1. táblázatban a népesség két dimenzió szerinti együttes megoszlását az illető keresztbontások mátrixszázalékaival jellemezzük.

1. táblázat: A választóközönség eloszlása a bal-jobb és a liberális-konzervatív tengely mentén 2003-ban és 2009-ben [összevont skálafokok, N (2003) = 3000, N (2009) = 3000, mátrixszázalék]*

2003		Liberális-konzervatív			Összes
		liberális	közép	konzervatív	
Bal-jobb	Bal	17,2%	8,8%	7,3%	33,4%
	Közép	9,3%	16,9%	6,1%	32,4%
	Jobb	10,6%	8,5%	15,1%	34,2%
Összes		37,1%	34,2%	28,5%	100,0%
2009		Liberális-konzervatív			Összes
		liberális	közép	konzervatív	
Bal-jobb	Bal	10,5%	6,6%	6,4%	23,5%
	Közép	5,5%	20,1%	5,1%	30,7%
	Jobb	10,7%	11,1%	24,0%	45,8%
Összes		26,7%	37,7%	35,6%	100,0%

* Forrás: DKMKA MVP 2003-as Politikai tagolódás, 2009-es Részvétel és képviselet kutatása⁵

- 4 A kutatássorozat különböző állomásai során – a nemzetközi gyakorlathoz hasonlóan – a bal-jobb, s emellett a liberális-konzervatív és a mérsékelt-radikális dimenziók megközelítésére leggyakrabban a tízfokú skálát alkalmaztuk. Mivel az egyes felvételek több almintára épültek, kísérleti célból (például a skálafokok számának, vagy a skálaközép megléte vagy hiánya hatásának kontrollálása céljából) visszatérően más fokozatú skálákkal is dolgoztunk. A jelen elemzés céljaira is „közös nevezőre kellett” hozni a különböző skálákat. Az alkalmazott háromosztatú kategorizálás során – mindhárom tengely esetében – a tízfokú skálát illetően az 5. és 6. fokozat jelképezi a közepet, s az ennél alacsonyabb fokozatok a „balt”, a magasabbak a „jobbát”. A tizenegy fokú skála esetében a három közbülső (5., 6. és 7.) fokozat, míg a hétfokú skála esetében a 4-es fokozat képezte kategorizálásunkban a közepet. (A határok kijelölésénél az egyes skálaverziók jellegzetes megoszlására voltunk tekintettel; természetesen az adatokban foglalt információk teljes megőrzése és az egyes változatok tökéletes ekvivalenciája sem garantálható az összevonás során. Ez utóbbi szempontból a verziók kísérleti összehasonlításának eredményei túlmennek a jelen beszámoló keretein, a tapasztalt eltérések azonban nem olyan mértékűek, hogy a fent leírt összefüggések irányát, jellegét jelentősen befolyásolják.)
- 5 A 2009-es felvételt – részben annak témájához kapcsolódva – az EP-választást előzte meg. Hozzá kell tenni, hogy egyben második hulláma volt egy 2008-ban indult longitudinális vizsgálatnak, amelynek tervezete – a 2010-es országgyűlési választással bezárólag – panelszerű lebonyolításban három felvételt tartalmazott. A kutatás a lemorzsolódó paneltagok pótlására – az előbbiekhöz hasonló létszámú mintakiegészítést alkalmazott. A 2009-es eredmények a 2008-ban indult mintegy 3000 fős országos panelvizsgálat második évre is megmaradt, több mint 1500 fős mintarészének adataira épülnek. (A teljes népességhez viszonyítva az alapmegoszlásokban ez egy-két, esetenként két-három százaléknyi különbséget eredményez.)

Az eltelt hat év szembeszökő változást hozott mindkét tengely esetében. 2003-ban a bal-jobb tengely mentén nagyjából kiegyenlített volt még a bal- és a jobboldali végpont közti eloszlás, ez 2009-re 1:2 arányra változott. A fenti strukturális paraméterek terminusában a heterogén eloszlás homogénebb irányba tolódott el. A liberális-konzervatív tengelyen hasonló irányú eltolódás ment végbe a liberálistól a konzervatív pólus felé, igaz, ehhez nem társult az eloszlás homogeneizációja, mint az előbbi esetben. Más kérdés – amihez még visszatérünk –, hogy a hasonló irányú eltolódás a dimenziók közti összefüggést erősíthette, ennyiben ez a mozzanat is beilleszkedik a folyamatba. Végeredményben a két dimenzió együtteséből kirajzolódó tipológia úgy rendeződött át, hogy az ellentétes cellákban a bal-liberális kombináció korábbi valamelyes túlsúlya nemcsak megfordult, hanem az ellenkező oldal több mint kétszeres számbeli fölényébe ment át, úgy, hogy erre a legutolsó felvételi időszakra ez a jobb-konzervatív mező képviseli már a leggyakrabban előforduló típust, gyakorlatilag a (mindkét vonatkozásban érdemi választ adó) népesség egynegyedével.

Azzal együtt, hogy a két kiemelt mező együttes előfordulása – egyik oldalon a növekedés, másik oldalon a csökkenés eredőjeként – valamelyest tovább emelkedett, s ezzel a homogén irányú konszolidáció tendenciáját erősítette, hozzá kell tenni, hogy ezek a „vegytiszta” ideológiai-politikai mezők továbbra is csak a népesség alig több mint egyharmadát foglalják magukba. Ezen belül nem érdektelen például, hogy a mindkét vonatkozásban elhatárolódó „közép-közép” típus aránya is emelkedett, jelezve, hogy a szóban forgó folyamatok a választóközönség nem jelentéktelen részét távolították el a politikai részvételtől.⁶ Másfelől az sem állítható, hogy a két „éles profilú” típus az ellenkező pólusokon lefedné a sarokmezők egészét, hiszen nem jelentéktelen a bal-konzervatív, illetve a jobb-liberális kombinációk előfordulása, sőt ezek együttes részaránya sem csökkent jelentősen.

Az eltelt időszak egy újabb fejleménye a radikális politikai erők határozottabb színre lépése – leglátványosabb megnyilvánulása a Jobbik szereplése a 2009-es EP-választás során –, s a fenti két tengely mellett a mérsékelt-radikális választóvonal aktualizálódása. Az új dimenzióknak a mérőskálák közti alkalmazására első ízben már a Részvétel és képviselet longitudinális kutatássorozat 2008-as első hulláma, majd a 2009-es felvétel során ismételten sor került.

⁶ Ennek egy kifejeződése, hogy míg a teljes választóközönségen belül a 2009-es felvétel adatai szerint egyharmad közel volt a pártpreferencia terén bizonytalanok (nem szavazók, a pártot nem említők, a kérdést elutasítók) részaránya, addig a szóban forgó „közép-közép” típuson belül a válaszolók felét is elérte.

2. táblázat: A választóközönség eloszlása a bal-jobb és a mérsékelt-radikális tengely együttese mentén 2009-ben (összevont skálafokok, N = 3000, mátrixszázalék)*

2009		Mérsékelt-radikális			Összes
		mérsékelt	közép	radikális	
Bal-jobb (3 fokozat)	Bal	16,7%	4,9%	1,8%	23,4%
	Közép	15,2%	14,2%	1,5%	30,9%
	Jobb	26,1%	11,4%	8,3%	45,7%
Összes		58,0%	30,5%	11,6%	100,0%

* Forrás: DKMKA Magyar Választáskutatás Program 2009-es Részvétel és képviselet kutatása

A 2. táblázatból kitűnik, hogy míg az előző két dimenzió – minden eltolódás mellett – viszonylag egyenletesen osztja meg a választóközönséget, a mérsékelt-radikális tengelyre ez jóval kevésbé jellemző. Bár a 2008-as első méréshez képest valamelyest (mintegy két százalékkal) emelkedett a magukat a radikális térfélre helyezők aránya, ezzel együtt csak minden ötödik mérsékelt identifikációra jutott 2009 tavaszán egy radikális. A baloldali térfélen belül ez az arány még magasabb (mintegy tíz az egyhez), a jobboldali szavazók oldalán pedig kb. minden harmadik mérsékeltre jut egy radikális identifikáció.

A fenti táblázatbeli kiemelések részben a dimenziók közti összekapcsolódásokat, részben a számszerű csomósodásokat jelzik. Így a bal-jobb dimenzióval való – közepes erősségű – kapcsolódásnak megfelelően a várható értéknél magasabb a radikális oldalnak a jobboldali szavazókon, és alacsonyabb a baloldaliak közti előfordulása, míg a mérsékelt oldal előfordulását az ellenkező tendencia jellemzi. Ezzel együtt, a pusztán mennyiségekből következően, a táblázatban foglalt kilenc típusból a jobboldali-mérsékelt kombináció a leggyakoribb: egynegyedét meghaladó részaránya jóval magasabb valamennyi egyéb típushoz képest e két dimenzió alapján. A mérsékelt nagy, a népesség többségét magában foglaló aránya – amely mind a jobb-, mind a konzervatív oldal előfordulásához képest is magasnak tekinthető – már csak kiterjedésénél fogva is a fő politikai törésvonalakat áthidaló mozzanatok tekinthető.

A mérsékelt-radikális tengelynek azonban nem csak a fő politikai-ideológiai törésvonalaként felfogható bal-jobb dimenzióval való összefüggése (a már említett blai terminológiával kifejezve: konszolidációja) számíthat érdeklődésre, hanem a liberális-konzervatív dimenzióval is. A három tengely együtt járásának mikéntjét faktorelemzés segítségével vizsgáltuk, melynek eredményeit a 3. táblázat foglalja össze. Az 1 feletti eigenvalue-értékkel egyedül megjelenő főkomponens az eddigi rajzolatok alapján várható összefüggést képezi le, egyfelől a jobboldali, konzervatív és radikális, másfelől a baloldali, liberális és mérsékelt pólusok összekapcsolódásával.⁷

7 Az 1-es sajátértéket megközelítő második faktorról más összefüggésben még szólnunk a későbbiekben.

3. táblázat: A három ideológiai-politikai identifikációs dimenzió összekapcsolódása 2009-ben (főkomponens-elemzés, rotálatlan változat)

	Komponens
	1
Baloldali/jobboldali 10 fokú	0,797
Liberális/konzervatív 10 fokú	0,698
Mérsékelt/radikális 10 fokú Hogyan jelölné Ön a saját politikai álláspontját?	0,455

A három tengely összekapcsolódása és belső szerveződése olyan – törésvonalak egymásra halmozódására épülő – konszolidációs tendenciára utal, ahol a prímét a várákoszásnak megfelelően a bal-jobb tengely viszi. Jelen vizsgálódás keretében nem mélyedhetünk el e dimenzió, s a pólusain található fogalmak tudományos és mindennapi értelmezésének – folyamatos jelentésváltozástól sem mentes – szövevényeiben, mindenestre világosan kirajzolódik, hogy a bal és a liberális, illetve a jobb és a konzervatív mezők az elmúlt időszakban igen közel kerültek egymáshoz a hazai ideológiai-politikai palettán (amit például az előbbi párra vonatkozóan az informális politikai szlengben gyakran összekapcsolódó „balliberális” vagy csak „ballib” kifejezések is jeleznek). Bár a harmadik elemként megjelenő mérsékelt-radikális tengely kapcsolódási értéke az előbbiekhöz képest lényegesen alacsonyabb – ami voltaképpen nem meglepő, ha például a konzervativizmus és a radikalizmus együtt járásának korántsem triviális voltára gondolunk –, azért az itt megjelenő faktorsúly sem jelentéktelen, s az előzőekben jelzett irányú összekapcsolódásnak a teljes népességen belüli domináns jellegét mutatja.

A bal-jobb és a liberális-konzervatív tengely összekapcsolódása nem új keletű, azonban mértéke változott az elmúlt másfél évtized folyamán. Az időbeli összehasonlítás érdekében ezúttal valamennyi esetben a tízfokú skálás változatok (illetve az azokat alkalmazó alminták) adatai szerepelnek a 4. táblázatban közölt elemzésben.

4. táblázat: A bal-jobb és a liberális-konzervatív dimenzió közötti összefüggés erősödése [Pearson-korreláció; N = 1000 (1994); 3000 (1998); 1500 (2003); 2000 (2009)]*

1994. ápr.	1998. febr.–márc.	2003. nov.	2009. ápr.–jún.
0,19	0,18	0,27	0,33

*Forrás: 1994 MTA–ELTE–KKCS, 1998 Szonda Ipsos, 2003 DKMKA Politikai tagoltság, 2009 DKMKA Részvétel és képviselet-kutatás

Jelenti-e a tengelyek közti konszolidáció erősödése azt is, hogy az egyes dimenziókon való elhelyezkedés egyben perzisztensebbé, időben stabilabbá vált? Jóllehet a fenti adatok ezt sugallnák, mégsem magától értetődő, különösen, ha az időközben végbement átrendeződésekre – így bal felől a jobb, liberális felől a konzervatív irányban történt eltolódásokra – gondolunk, ami egyben azt is magában foglalja, hogy bizonyos

személyek saját maguk is irányt váltottak. Persze elvben lehetőségek csupán fokozatnyi eltolódások is, amelyek nem feltétlenül eredményeznék a perzisztencia jelentős mérséklődését. Mindezek elméleti lehetőségek; a kérdés empirikus vizsgálatára is lehetőséget nyújt jelen kutatásunk panelkonstrukciója. A 2008-ban megkérdezettek egy része (mintegy a fele) 2009-ben is kész volt arra, hogy hasonló kérdésekre válaszoljon. A *Függelék 1. táblázat*ában közöljük azt a korrelációs mátrixot, amely a 2008-as és 2009-es felvétel paneltagjaira vonatkozóan a három-három dimenzióérték alapján (az eredeti skálaértékeket itt is ötfokúra transzformálva) alakult ki.⁸

A három dimenziót tekintve különböző fokú perzisztenciát jeleztek a szóban forgó elemzések. Míg a bal-jobb skála esetében az önbesorolások – a 2008 és 2009 közti egyéves periódust tekintve – meglehetősen tartósnak bizonyultak az idevonatkozó korreláció 0,56-es értéke szerint, a másik két dimenzió esetében ennél mérsékeltebb, de (a liberális-konzervatívnál 0,28, a mérsékelt-radikálisnál 0,22-es korrelációs érték mellett) még mindig szignifikáns a két év válaszai közti összefüggés. A bal-jobb dimenzió esetében valóban masszívnak tekinthető válaszadói profilkontinuitás minden bizonnyal a dimenzióknak a hazai pártspektrumhoz való erőteljes kapcsolódásával, illetve ennek bizonyos hosszabb távú stabilitásával is összefügg.⁹ Voltaképpen valamennyi eddigi vezető kormány-, illetve ellenzéki erő a bal-jobb skála szerint volt megkülönböztethető, és ettől a szóban forgó pártok önmeghatározásai sem álltak távol. Ugyanez kevésbé mondható el a másik két tengely esetében, bár egy-egy kisebb párt (például az SZDSZ, vagy több-kevesebb hangsúllyal az MDF, s bizonyos fokig a MIÉP vagy újabban a Jobbik) politikai öndefiníciójában ezek kétségteljesen szerepet játszottak. Ha ezt a mérsékeltebb politikai beágyazottságot tekintjük, a tapasztalt közepes (0,2-es és 0,3-es korrelációs érték közt mozgó) válaszerzékenységet sem tekinthetjük elhanyagolhatónak.

Korábbi kutatásaink a tömbösödés szindrómájának egyik alapvető megnyilvánulásaként az ideológiai-politikai tengelyek mentén körvonalazódó polarizációs tendenciákra hívták fel a figyelmet. Az idevonatkozó önbesorolások már a 2003-as vizsgálat szerint is nemzetközi viszonylatban meglehetősen ritka pólusok felé tömörülést jeleztek.¹⁰ Bár 2003-hoz képest a pólusok felé történő eltolódás – a fent már jelzett jobboldal felé történő eltolódás értelmében – egyoldalú folyamat volt (sőt a magukat a baloldali szélső fokokra helyezők aránya valamelyest még csökkent is). Összességében nem csak a pólusok együttes súlya nőtt tovább, de a centrumhoz való önbesorolás másfél évtizedes csökkenése is töretlenül folytatódott az itt alkalmazott tízfokú skála tanúsága szerint. Bár az említett nemzetközi összehasonlítás tizenegy fokú skálákon alapult, a legutóbbi hazai polarizációs érték – ahol a pólusközeli önbesorolások aránya

8 Részben az alapul vett alminták eltérő száma, részben az alapul szolgáló módszerek (a skálafokokozatok) bizonyos eltérése, és az említett ötfokú skálára történt transzformáció, s nem utolsósorban az elemzésbe bevont vizsgálati személyek eltérő (a teljes, illetve a paneltagmintára kiterjedő) köre is szerepet játszik abban a körülményben, hogy a *Függelék 1. táblázat*ában a 2009-re vonatkozó összefüggés a bal-jobb és a liberális tengely között alacsonyabb a főszöveg 4. táblázatához képest (0,25 a 0,33-mal szemben).

9 Lásd erre vonatkozóan ENYEDI (2004); illetve FÁBIÁN (2005).

10 A bal-jobb skála tizenegy fokú változata alapján készült több mint húsz, főként európai országot felölelő nemzetközi egybevetés szerint a szélső és középső skálafokokra történt önbesorolásokon alapuló polarizációs index már a 2003-as hazai adatokhoz képest is csupán négy országra vonatkozóan jelzett magasabb értéket (lásd ANGELUSZ–TARDOS 2005a). Összességében az ún. új demokráciáknál volt tapasztalható erőteljesebb polarizáció, de az izraeli adatok is kiugróak voltak ilyen tekintetben.

már több mint másfélszer meghaladja a skála közepén lévő pozíciókét – alighanem nemzetközi összehasonlásban is ritkaságszámba mehet.

5. táblázat: A bal-jobb skálán elfoglalt pozíciók megoszlása 1994-ben, 1998-ban, 2003-ban és 2009-ben (a polarizáció növekedése N=1000; 3000; 1500; 2000; – tízfokú skála, az érdemben válaszolók %-ában)*

Bal-jobb, 10 fokú	1994. ápr.	1998. febr.– márc.	2003. nov.	2009. ápr.–jún.
Bal pólus(1+2)	9	9	17	13
3+4	26	23	16	15
Centrum (5+6)	47	45	33	23
7+8	13	16	19	26
Jobb pólus (9+10)	5	8	13	24
Összesen	100	100	100	100
Pólusok együtt	14	17	31	37
Hiányzó önbesorolás	15	27	20	16
Polarizációs (pólus/centrum) index	0,31	0,39	0,93	1,61

*Forrás: 1994 MTA–ELTE–KKCS, 1998 Szonda Ipsos, 2003 DKMKA Politikai tagoltság, 2009 DKMKA Részvétel és képviselet-kutatás

Az 5. táblázat eredményeinek értelmezésekor hozzá kell tennünk, hogy az elmentés platformok pregnánsabbá válása nem eleve negatív jelenség, és a plurális politikai berendezkedés kialakulásának kezdeti időszakában még hozzá is járulhat a világosabb politikai viszonyok – egyfajta kormány-ellenzék szembenálláson alapuló munkamegosztás – közgondolkodásbeli meghonosodásához.¹¹ Minden bizonnyal ez is hozzájárulhatott az ún. „új demokráciákon” belül megfigyelt magasabb polarizációs értékek létrejöttéhez az előző évtizedben. Ha azonban a normál eloszláshoz képest szélsőségesen eltolódnak a szemléleti pozíciók skálalabeli kifejeződései, ez azt jelzi, hogy az egymásra hangoló konvergens kommunikáció esélyei – legalábbis a szóban forgó ideológiai-politikai szférában – nagymértékben lecsökkennek, és voltaképpen egy valamennyire is egységes szemantikai univerzum, a demokratikus kommunikáció fontos előfeltétele is szertefoszlik.

A kontaktusok tömbök közti mérséklődése, a politikai homofília erősödése

Az elmúlt évtizedben végzett vizsgálataink kettős tendenciára világítottak rá a különböző politikai táborok közti kontaktusokra vonatkozóan. Ami az ún. erős kötésű, közeli kapcsolatokat illeti, ott határozott homofil tendencia érvényesült, s az idők folyamán ez csak erősödött. A kapcsolatok szerveződésében a pártállás az iskolázottságnál, életkornál, nemnél is erősebb szelektornak bizonyult. Noha a gyenge kötésű lazább ismeretsegeknél is érvényesült bizonyos kapcsolati homofília,

11 Lásd erre vonatkozóan Toka (2003–4).

ez azonban már jóval kevésbé volt kizáró jellegű, mint az előbbi esetben. A 2009-es vizsgálatunk ezt az utóbbi vonatkozást helyezte középpontba az ún. pozíciógenerátoros kérdezési technika¹² továbbfejlesztett változatával. Ennek egyszerűbb változata már a 2003-as DKMKA-felvétel alkalmával is szerepelt, az újabb verzió azonban már nem csupán a különböző pártok támogatóival meglévő személyes nexusokra irányult, hanem arra is, hogy akadnak-e ezek közt közelebb szálak is. Az alaperedmények egyfelől azt jelzik, hogy az elmúlt évtizedben lezajló homogenezáció befolyása ebből a szempontból is erőteljesen érvényesült, a kontaktusok döntő többségét a két nagy párt köré tömörítve, másrészt az előző időponthoz képest – amikor a szóban forgó említések még csaknem egyenlő arányban fordultak elő – a Fidesz pozíciójának megerősödését ebben a tekintetben is. Igaz, az MSZP-é sem esett olyan arányban vissza, mint ahogyan az az aktuális közvélemény-kutatásokból közvetlenül következne.

Ezen a ponton nem árt röviden elidőzni a fentiek értelmezésénél, hiszen valóban maguk az alaperedmények sem érdektelenek az egyes politikai erők aktuális pozíciója szempontjából. Mivel a networkfelvételek során vizsgált személyek kapcsolathálózati partnereik politikai álláspontjával nagy vonásokban többé-kevésbé tisztában vannak, a személyes kérdések során a közvetlen pártpreferencia-kérdések alkalmával bizonytalannak mutatkozó, sokszor magával a megkérdezéssel szemben is bizalmatlan közegekben ezek az ismerősi becslések esetenként viszonylag reális képet adhatnak a jellegzetes politikai affiliációkról. Kétségtelenül ezzel szemben hat viszont a kognitív torzításnak az a mozzanata, hogy a tényleges változások mások érzékelésében gyakran csak bizonyos fáziskéséssel csapódnak le, mint ahogyan a pártok méretének és fejlődési pályaszakaszának is függvénye, hogy melyik mozzanat hogyan érezteti hatását.

¹² Különböző alkalmazásairól lásd LIN–ERICKSON (2008).

6. táblázat: Politikai pozíciós generátor¹³ új változata a 2009-es DKMKA MVP Részvétel és képviselő felvétel során az ismeretségi kör pártaffiliációinak vizsgálatára¹⁴ (a kérdésre érdemben válaszolók százalékában)¹⁵

	Közeli kapcsolat (is)	Csak lazább kapcsolat	Csak más pártból rendelkezik kapcsolattal	Összes
Fideszes	74,3	16,3	9,4	100
MSZP-s	59,6	20,4	20,0	100
SZDSZ-es	16,2	12,3	71,5	100
MDF-es	15,2	10,6	74,2	100
Jobbikos	11,4	8,2	80,4	100
KDNP-s	9,6	6,7	83,7	100
MIÉP-es	7,7	6,9	85,4	100
Munkáspárti	3,8	3,6	92,6	100
LMP-s kontaktus megléte	1,1	0,7	98,2	100

A 6. táblázatban látható alapmegoszlások már magukban is jelzik azt a tendenciát, hogy az ismeretségi hálózat kiterjedtsége nagymértékben az egyes pártok erejének, kiterjedtségének függvénye – sok tekintetben a korábbi pozícióra alapozva (részben az említett tehetetlenségi tényezővel is összefüggésben).¹⁶ Az is látszik – valójában a *Függelék 2. táblázata* erről még világosabb képet ad –, hogy az egyes pártok súlya egyben annak mértékét is meghatározza, hogy milyen arányban fordulnak elő az ismeretségi kapcsolatokkal rendelkezők körében a közeli kontaktusokról is számot adók. Az erősebb pártok körül több, a gyengébbek körül kevesebb tehát a baráti jellegűnek minősített kapcsolat.

A fenti eredmények bizonyos fokig már a homofil tendencia érvényesülését is előrevetítették a népszerűségi és kapcsolati rangsorok összefüggésén keresztül. A vizsgálati eredmények persze közvetlenebb elemzésre is lehetőséget adnak. A következő vizsgálódás már azokra az összetett indexekre épül, amelyek az egyes párt-nexusok együttesén alapulnak. A besorolás alapja úgy 2003-ra, mint 2008-ra vonatkozóan az egyes politikai tömbhöz, gyakorlatilag a kormánypárti, vagy ellenzéki pártokhoz való kapcsolódás. 2003-ban a helyzet e szempontból annyiból tisztább volt, hogy az MSZP és az SZDSZ koalíciós partnerek voltak mind a kormányban, mind az önkormányzatokban, összevonhatóságukhoz nem fért különösebb kétség. 2009-re ez

13 A LIN-DUMIN-féle hagyományos pozíciógenerátoros networktechnika az ego hálózatához tartozó kontaktusok – gyenge kötésű lazább kapcsolatokat is felölelő – tágabb körét foglalkozási ismeretségeken keresztül közelíti meg, bár az utóbbi időben a foglalkozás mellett más típusú pozíciógenerátorok is megjelentek az eljárás változatai között (lásd LIN-ERICKSON 2008).

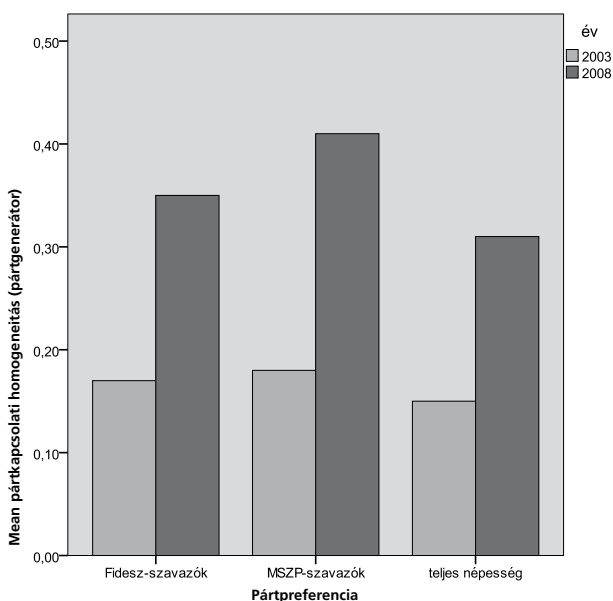
14 Az itt alkalmazott kérdés konkrétan így hangzott: Egyes pártoknak több, másoknak kevesebb támogatója van, persze helyről helyre változik, hogy hol mennyi hívással találkozni. Most az Ön tapasztalatairól szeretném kérdezni: Önnek például mely pártok támogatói közül vannak személyes ismerősei? Kérem, válassza ki ezeket a 32. VÁLASZLAP-ról. MIUTÁN VÁLASZOLT: És melyek közül vannak közelebbi ismerősei, barátai, esetleg rokonai, családtagjai is? SZEMÉLYESEN ISMER: KÖSZÖNŐ VISZONY, ÉS NÉVRŐL ISMERIK EGYMÁST. TÁMOGATÓ: AKIRŐL ÚGY GONDOLJA, HOGY AZ UTÓBBI VÁLASZTÁSOK ALKALMÁVAL ÉS/VAGY MOST AZ ADOTT PÁRTRA SZAVAZOTT/SZAVAZNA.

15 A megkérdezettek 39 százaléka egyetlen pártot sem említett, amelynek támogatói köréből több-kevesebb ismeretséget, személyes kontaktust magának mondhatott volna. Ezek nagyjából a politika iránt érdektelen, mérsékeltébb szavazói hajlandósággal rendelkező választórétegből kerülnek ki, akik nem utolsó sorban e gyér kommunikációjuk következtében is kívül rekednek a politikai folyamatokon.

16 Így nyilvánvaló, hogy nagyobb támogatottságú pártok esetében az ismeretségek száma is nagyobb, a kisebbeké kisebb – noha ez az összefüggés nem mechanikus (például létezik egyfajta tehetetlenségi hatás, részben annak következtében, hogy a kapcsolati percepció nem naprakész, ráadásul sok esetben maguk a partnerek is bizonytalanok még pártállásuk módosítását, végleges megerősítését tekintve).

a kapcsolat meggyengült, ennek ellenére az ezen alapuló csoportosítást a helyzet bizonyos ambivalenciája ellenére továbbra sem tartottuk indokolatlannak. Ez a probléma nem csak a bal-, illetve liberális, hanem a jobb-, illetve konzervatív oldalon is felmerült, ezzel együtt az ellenzéki oldalon is a korábbihoz hasonló csoportosítást alkalmaztuk. (A következő eredmények értelmezéséhez megjegyezzük, hogy a tömbökön belüli politikai koherencia csökkenése elvben a vizsgált politikai kapcsolatok heterogénebb jellegéhez járulhatna hozzá).¹⁷ A könnyebb áttekinthetőség érdekében a következő ábra a két nagy párt szavazóit emeli ki a teljes népesség mellett, a kapcsolatokon belül pedig a homogén politikai nexusokra szűkítjük az áttekintést.

1. ábra: A homogén (azonos politikai tömbhöz tartozó) politikai kapcsolattal rendelkezők arányának növekedése a nagyobb pártok szavazótáborán és a teljes népességben 2003 és 2009 között (a tágabb ismeretségi kör pártkapcsolatai alapján, százalékban)

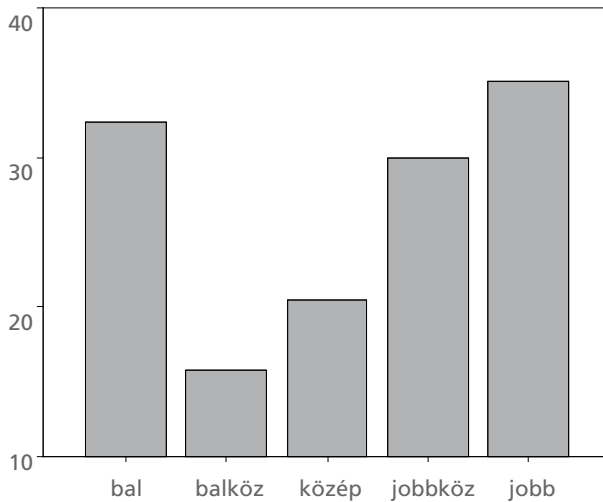
Korábbi vizsgálataink egyik alapvető megállapítása volt, hogy, szemben a szűkebb kapcsolathálózat alapvetően homofil jellegével, a tágabb ismeretségi kör politikai összetételében már erőteljesebbek a heterofil vonások. Ismét az itt alkalmazott indexre utalva, 2003-ban még nem érte el a 20 százalékot a teljes népességben belül azok aránya, akiknek politikai nexusai homogének voltak az adott szempontból. Ez az arány – csaknem megduplázódva – 2009-re mintegy 30 százalékra nőtt, ami többé-kevésbé megfelel a politikai homogeneizáció korábban már ismertetett trendjének. Ezzel szemben már kevésbé természetes a strukturális paraméterek, s ezen belül a mérethatás blaui elve alapján, hogy a közben kisebbre zsugorodott MSZP-

¹⁷ Az az index, amellyel a szóban forgó elemzés során dolgozunk, az ismeretségi partnerek (alter) pártaffiliációjára épül, ahol a megkérdezett személyek (ego) pártállása közvetlenül nem játszik szerepet. Ezért ebben a csoportvonatkozásban (párt)kapcsolati homogenitásról/heterogenitásról beszélünk, szemben a közvetlen ego-alter vonatkozásokhoz fűződő homofília/heterofília fogalompárossal.

táboron belül is emelkedett a politikailag homogén (döntő többségében homofil) kapcsolategyüttesek előfordulása. (A mérethatás elve szerint – a kapcsolati sűrűség bizonyos minimális sűrűségét feltételezve, pusztán véletlen alapon – mennél kisebb egy csoport, annál valószínűbb a kontaktusok esélye más csoportok tagjaival.) Ahogy az sem magától értetődő pusztán az említett trend (illetve a mérethatás mértékének ezzel összefüggő változása) alapján, hogy ilyen jelentős mértékben nőtt a teljes népességen belül a homogén politikai kapcsolatok előfordulása.¹⁸

A fenti eredmények olyan mechanizmusok meglétére utalnak, amelyek a politikai tömbök egymás közti interakciójában nem csak a mikro-, hanem a mezoszintű kontaktusok terén is a távolodás irányába hatnak. A jelenséget mindenekelelt a politikai rivalizálás erősödésével, s az ideológiai-politikai polarizáció ezzel összefüggő erősödésével hozzuk összefüggésbe. A polarizálódás egyfelől a más tábortól való eltávolodást – a divergenciát –, másfelől a belső kontaktusokra való ráutaltság erősödését, a kapcsolatok fokozódó egyneművé válását eredményezi. A következő ábra – keresztmetszeti összefüggésben – ezt a tendenciát képezi le az ideológiai-politikai tengelyek közül a bal-jobb dimenziót kiemelve.

2. ábra: A kapcsolati homogeneitásnak az ideológiai-politikai pólusokon való koncentrálódása

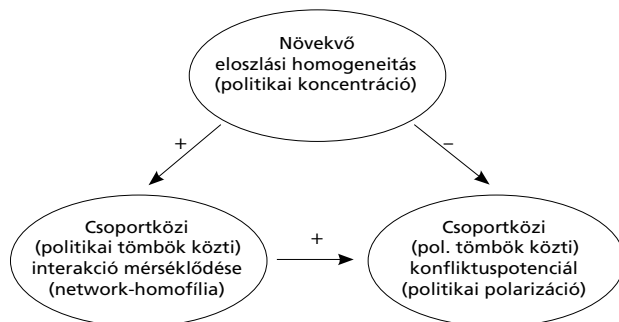
Ami gondolatmenetünk szempontjából a legáltalánosabb tanulság: az ideológiai pólusokon erőteljesebben érvényesül a kapcsolati homofflia, mint a középső mezőnyökben, s ez az összefüggés a polarizáció erősödéséről való eredmények fényében válik különösen jelentőssé. Úgy is fogalmazhatnánk: az ideológiai-politikai távolság egyben kapcsolati távolsággá is válik; a mérethatás formai

¹⁸ A politikai homogeneizálódásból következő mérethatás-változást egzakt módon nem egyszerű megbecsülni, mivel az a politikai táborok relatív nagyságán kívül a pártok és a velük kapcsolatos kontaktusok (változó) számának is függvénye. Fejenként egy kontaktust és két pártot feltételezve, és az egyik fiktív esetben fele-fele, a másikban kétharmad-egyharmados eloszlást feltételezve a szavazótáborok között (ami nem áll nagyon távol a jelen esettől), az első esetben a homogén kapcsolatok véletlen előfordulása 50 százalék, míg a második esetben ez durván 55 százalékra nő (a pusztán ebből az összetételi hatásból adódó változás tehát kisebb volna, mint amekkorát jelen esetben empirikusan tapasztaltunk).

mozzanatán túl ez a tendencia kölcsönöz tartalmi motívumot is a homofília erősödésének. A balközép és jobbközép szegmens közti eltérés ugyanakkor nem utolsósorban ismét a mérethatással magyarázható: mivel a baloldali táboron belül lecsökkent, a jobboldali térfélen megnőtt a lehetséges partnerek száma, a pusztá kontaktusesélyek is az előbbi oldalon a mérsékeltőbb, az utóbbin az erőteljesebb kapcsolati homogeneitás irányába hatnak. Az, hogy ilyen jellegű összetételi hatás a baloldali póluson már szinte egyáltalán nem érvényesül a jobboldali pólussal összehasonlítva, a kapcsolati homofíliára, a kontaktusok zárása irányába ható igen erőteljes tendenciára utal. Egyben sok tekintetben magyarázza a fent már említett jelenséget, azt tehát, hogy az MSZP esetében még a Fidesz szavazótáborához képest is erőteljesebbé vált a politikai kapcsolatok homogeneitása. (Emellett minden bizonnyal szerepe volt annak a – panelösszefüggésekből is kibontakozó – körülménynek, hogy az MSZP felől eláramlók közt kisebb, a megmaradók közt erőteljesebb a politikai kapcsolatok egyneműsége.)

Eddigi gondolatmenetünket sémaszerűen leegyszerűsítve a következő ábrában foglaljuk össze. Ezen három fő csomópontunk: a növekvő politikai-ideológiai koncentráció, az erősödő kapcsolati záródás (politikai homofília), és a növekvő polarizáció, mint (részben még kifejtendő) konfliktuspotenciál-elem közti összefüggéseket vázoljuk. Az előjelek egy része kézenfekvő az eddigi elvi meggondolások (és empirikus eredmények) alapján: a politikai platformok koncentrációja a kapcsolati egyneműség irányába hat, míg a politikai homofília és a polarizáció egymást erősítő tendenciák. Ami a harmadik előjelet illeti, a politikai koncentráció (az összeütközési felületek mérséklődésén keresztül, ahogy ez a strukturális paraméterek blaui tézisei közt ismét megfogalmazódik, lásd BLAU [1994]) a társadalmon belüli általános konfliktuspotenciált elvben mérsékelné; az ide fűzött negatív előjel valójában erre az elvi összefüggésre utal.

3. ábra: A növekvő politikai homogeneitás kettős hatásmechanizmusa

A sematikus ábra a két hatásmechanizmus közti ellentmondásra utal. A homogeneitás növekedése, a koncentráció tendenciája (BLAU [1994] ilyen tételei szerint) elvben csökkentené a politikai tömbök szembenállásából adódó konfliktuspotenciált. Azt, hogy az empirikus adalékok szerint inkább ennek fordítottja

következett be, a politikai koncentrációnak a – növekvő homoflián keresztüli – más irányú, tehát a polarizáció irányába mutató közvetett hatásához kapcsolható.

A paradoxonok sorát folytatva, arra az összefüggésre is érdemes figyelmet fordítani, amelyet a politikai homofília jelensége és a politikai érdeklődés intenzitása, illetve a politikai aktivitás közt tapasztalhatunk. Ismét egy elvi és egy gyakorlati tendencia áll egymással szemben. Jóllehet a politikai kapcsolatok sokrétűsége, különböző politikai platformok irányában diverz jellege elvben mind az érdeklődés intenzitásával, mind a politikai részvétel szintjével pozitívan korrelál (ahogy korábbi empirikus tapasztalataink is ebbe az irányba mutattak),¹⁹ újabb kutatási tapasztalataink – ahogy a 7. táblázatból is kiténik – a kapcsolati homogeneitás-heterogeneitás dimenziója alapján mégis más irányba mutatnak.

7. táblázat: A networkdiverzitás²⁰ összefüggése a politikai érdeklődés intenzitásával 2009-ben (%-ban, illetve sztenderdizált reziduálisok alapján)

		Mennyire érdekli a politika?					Összes
		Egyáltalán nem érdekli	Nem érdekli	Érdekli is, meg nem is	Érdekli	Nagyon érdekli	
A politikai homogeneitás klasztere	Homogén	22,1%	26,1%	32,7%	33,8%	45,9%	30,4%
		-4,0	-1,9	1,6	1,8	3,4	
	Vegyes	25,9%	30,0%	29,5%	34,2%	35,7%	30,3%
		-2,1	-0,1	-0,6	2,1	1,2	
	Kapcsolat nélküli	52,1%	43,8%	37,8%	32,1%	18,4%	39,3%
		5,8	1,9	-1,0	-3,7	-4,4	
Összes		100%	100%	100%	100%	100%	100%

Amíg a tapasztalatok alapján az kevésbé meglepő, hogy a politikai érdektelenség elsősorban a kapcsolat nélküli népszerűségben koncentrálódik, addig az már korántsem az, hogy az érdeklődés legmagasabb szintjéről az egynemű politikai kontaktsokkal rendelkezők adnak leginkább számot. Úgy tűnik, hogy esetünkben a szóban forgó „kapcsolati ortodoxia” hordozza magában azt az involváltsági többletet, amely az elmúlt időszakban egyébként általánosan megnőtt – az ilyen irányú kutatások egésze által is tanúsított – kiábrándultságot, a politikától való elfordulást is ellensúlyozni tudta. Ehhez hasonló tendencia mutatkozik (a *Függelék 3. táblázatában*) a választási részvétel iránti hajlandósággal is. Úgy tűnik, hogy a széles körű politikai apátia jelzett körülményei között még a polarizáció és homofília, illetve a divergens kommunikáció irányába mutató szindróma az, amely a politikai szereplők számára az egyébként nehezedő politikai mobilizáció bizonyos esélyét nyújtja.

19 Lásd erről ANGELUSZ-TARDOS (2005b)

20 A networkdiverzitás itteni klasztertipológiájának három típusa: homofil – mind közeli, mind tágabb kapcsolati körén belül is csak azonos politikai tömbön belüli ismeretségek; vegyes – eltérő politikai színezetű kapcsolatok előfordulása; kapcsolat nélküli – a pártokra vonatkozóan.

Kirajzolódó új törésvonalak és a játéktér lehetséges kibővülése

Az eddigi fejezetekben olyan tendenciákról, mechanizmusokról esett szó, amelyekben a főáramú folyamatok alapján mintha minden összefüggés egyetlen kifejelet: egy a koncentráció, homogenezáció, polarizáció és divergencia fogalmak által fémjelzett szindróma irányába hatna. A 3. ábrát alapul véve, azt gondolatban tovább futtatva, a politikai homofília és az általa kiváltott ideológiai-politikai polarizáció – a visszacsatolás egy újabb körében – a politikai homogenezációt és homofíliát erősítenék tovább egyfajta divergenciaspirál elemeiként. Az eddigi elemzéseinkben ugyanakkor a fenti gondolatmenet kiemelésével bizonyos rejtettebb hatásoktól, következményektől el is tekintettünk, amelyet részben indokolt is a kétosztatú tömbösödés pregnáns mozzanata, időbeli erősödése. Nem csupán arról az elvi korlátról van szó, hogy létezik egy bizonyos plafonhatás a homogenezáció időbeni kiterjedését illetően, és nem is csupán arról a tartalmibb vonásról, hogy számos tapasztalat szerint a pólusok felé visszahúzódó „magkisebbség” ellenálló ereje eleve nagyobb a további „áttéréssel” szemben. Azokra az eddigi elemzések során kevésbé kiemelt eredményekre, azok árnyaltabb összefüggéseire is gondolhatunk, amelyek egyben azt is sejtetni engedik, hogy – explicit vagy implicit módon – a fentiekől eltérő, ezeket átmetsző szerveződési elemekkel, egyfajta pluralitás, újabb szerveződési elemek megjelenésével is dolgunk lehet. Ezek minden bizonnyal a homogenezáció önnön dinamikájával, a folyamat során lefedett – növekvő számú – alkotóelem belső heterogenitásának felszín alatti megnövekedésével is kapcsolatba hozhatók. Ebben a gondolatkörben az empirikus vizsgálódás által is megközelített jelenségek között mindjárt az ideológiai-politikai törésvonalak bizonyos diverzifikálódását említhetjük, ahol a domináns bal-jobb és a korábban sem jelentéktelen liberális-konzervatív tengely mellett – ahogy azt az európai uniós választás eredményei is jelezték – újabb tényezőként az elmúlt években a felszín alól kiemelkedett a mérsékelt-radikális dimenzió. Már a tengelyeken elfoglalt pozíciók eloszlása is érzékeltette több dimenzió alapján a diverzifikáció növekvő hangsúlyát az egyneműséggel szemben, és még világosabban jelzi mindezt a korábbiakban (a 3. táblázatban) bemutatott faktoranalízis olyan kiegészítése, ahol – már alacsonyabb sajátérték mellett²¹ – a vezető komponens mellett további tényezőt is figyelembe veszünk.

8. táblázat: Az ideológiai-politikai törésvonalak egy komplexebb szerkezeti rajzolata 2009-ben (főkomponens-elemzés, rotálatlan változat)

	Komponens	
	1	2
Baloldali/jobboldali 10 fokú	0,797	-0,047
Liberális/konzervatív 10 fokú	0,698	-0,500
Mérsékelt/radikális 10 fokú – Hogyan jelölné Ön a saját politikai álláspontját?	0,455	0,849

21 A szóban forgó második sajátérték 0,96 volt.

Míg a 8. táblázatból leolvasható első faktor tartalma az eddigiek után nem jelent újdonságot, a második faktoron a két második számú tengely, a liberális-konzervatív és a mérsékelt-radikális dimenzió a korábbi elemzésekben megszo-
kothoz képest eltérő módon kapcsolódik össze (itt már a liberális pólus társul a radikálissal, és a konzervatív a mérsékelt oldallal).²² Történetileg tekintve, valójában ezek az utóbbi kombinációk sem előzmény nélküliek, azonban a főáramú mozgások a paletta szélére sodorták őket. Így nem csak a liberális-radikális kapcsolat jelent meg korábban (nem is elszigetelt módon, például az SZDSZ szavazóbázisán belül),²³ hanem – ellenkező előjellel – számos konzervatív szavazó esetében is jellemző lehetett a mérsékelt hangsúly, amely azonban mostanra másodlagos erejűvé vált a jobb-radikális összefüggéshez képest (ahogy azt az első faktor hangsúlyozza). Az már inkább csak az adatokon túlmenő értelmezési lehetőség, hogy a mai radikális oldalon – főleg a fiatalabb korcsoportokon belül – megtalálható egy általános értelemben establishmentellenes, talán anarchisztikus jegyekkel is rendelkező társadalmi csoport.

Az, hogy a bal-jobb dimenzió mellett a másik két tengely is önálló strukturáló erővel rendelkezik a jelenlegi politikai palettát tekintve, néhány további empirikus adalékkal is alátámasztható. A *Függelék 5. táblázata* közli azokat az eredményeket, amelyek – szintén a korábban bemutatott párt-nexus adatok alapján – az egyes pártok jellegzetes ismeretségi kapcsolati miliójét a három dimenzióval kapcsolják össze. Az így kirajzolódó rajzolat megerősíti, hogy mindhárom tengelyre szükség van az egyes pártok jellegzetes profiljának körvonalazásához. Így – a táblázatban alkalmazott alfabetikus sorrend szerint haladva – míg a Fidesz és a Jobbik szavazóközönsége között a bal-jobb dimenzió a jobb, a liberális-konzervatívon a konzervatív pólus jelent közös nevezőt, a mérsékelt-radikális tengely már választóvonalat képez közöttük. Az MSZP jellegzetes értékei a bal-jobb tengelyen a bal, a mérsékelt-radikális tengelyen a mérsékelt végpont felé rajzolódnak ki, míg az SZDSZ-é²⁴ azon a liberális-konzervatív tengelyen (voltaképpen egyedül a számba vett pártok közül, bár halványan az LMP is) a liberális irányban, ahol az MSZP szavazóközönsége (a 2009-es felvétel idején) a zérus pont közelében foglalt helyet. Az egyébként a többi tengelyen kevésbé markáns arculatú (a korábbiakhoz képest sok tekintetben arculatot váltott) MDF-es szavazói miliót is a mérsékelt-radikális tengely különbözteti meg (a mérsékelt oldal irányában).

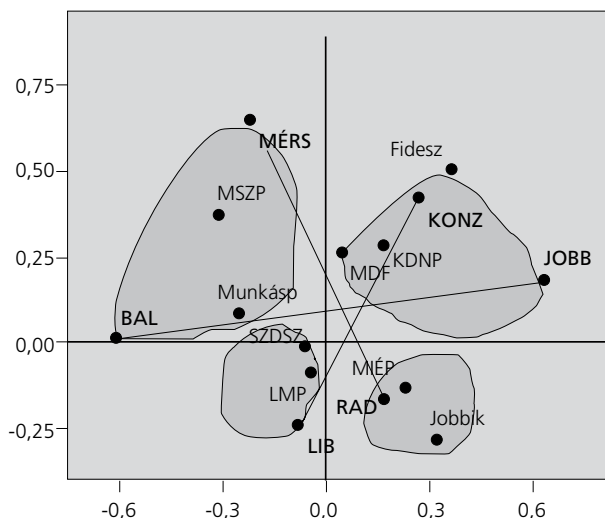
Ennél is plasztikusabban rajzolja ki a pártoknak a politikai-ideológiai térben való elhelyezkedését a szavazói miliók alapján az a sokdimenziós elemzésen alapuló grafikus megoldás, amely az egyes pártok szavazóinak ismeretségi pártkon-taktusait és a három politikai-ideológiai tengelyt párhuzamosan veszi figyelembe (az adott esetben kétdimenziós térben).

22 Mint a *Függelék 4. táblázat*ából kitűnik, a 2008-as és 2009-es (panel) adatok együttes figyelembevétele megerősíti ezt a szerkezeti rajzolatot.

23 A második faktoron az SZDSZ-hez több (múlt- vagy jelenbeli) pártpreferencia-mutató alapján pozitív értékek kapcsolódnak.

24 Megjegyezzük, hogy a felvétele 2009 késő tavaszán, az SZDSZ körülményeit tekintve Fodor Gábor SZDSZ-elnöksége idején került sor.

4. ábra: A politikai kontaktusok alapján megkülönböztetett pártmiliók a három politikai-ideológiai tengellyel együttesen leképezett politikai térben (Optimal Scaling, OVERALS)²⁵

Míg az első dimenziót alapvetően a bal-jobb, a másodikat a liberális-konzervatív és a mérsékelt-radikális tengely együttesen feszíti ki. A két konstrukciós (vertikális és horizontális) tengely mellett az ábrába berajzolt három (az ellentétes végpontokat összekötő) tengelyegyenest jelzi a kétdimenziós tér politikai-ideológiai „égtájtait”. Némiképp több szubjektív elemet tartalmaz a térben az egyes zónák pártmiliók szerinti körülhatárolása. E differenciáltabb rajzolon kettőnél több tömbképződmény található, legalábbis a két nagy tömb megkettőződik a liberális-konzervatív és a mérsékelt-radikális tengelyek szerint. Ha alaprofiljukat az őket határoló végpontok szerint fejezzük ki, egy bal-mérsékelt (MSZP, peremén a Munkáspárt), egy bal-liberális (LMP és SZDSZ), egy jobb-mérsékelt (Fidesz, KDNP, peremén az MDF-fel) és egy jobb-radikális (Jobbk, MIÉP) zóna rajzolódik ki.

Az már a következő időszak – s nem utolsósorban a 2010-ben sorra kerülő választások – kérdése, hogy a politikai paletta átalakulása inkább a tömbszerkezet további leegyszerűsödése, vagy esetleg inkább differenciálódása irányába mutat-e majd. És hasonlóképpen, arra is a következők adhatnak majd választ, hogy mindez a mindennapi politikai kommunikáció divergens tendenciáit erősíti-e, vagy esetleg ismét nagyobb esélyeket teremt a kommunikáció konvergens irányai számára.

²⁵ Az OVERALS az SPSS programcsomag viszonylag újabb változatai által tartalmazott olyan rugalmas elemzési eljárás, amelynek nincsenek merev megkötései a változók mérési szintjére, lineáris vagy nem lineáris voltára vonatkozóan, nem különíti el a függő és független változókat, és – Optimal Scaling programok tágabb modulján belül – egyszerre több változóegyettes kezelésére képes. E sajátosságai miatt egyszerre tekinthető kvantitatív és kvalitatív eljárásnak (a szintén ebbe a családba sorolható korrespondencia-elemzéshez hasonlóan).

Irodalom

- Adamic, L.–N. Glance (2005): The Political Blogosphere and the 2004 U.S. Election: Divided They Blog. In: *LinkKDD '05: Proceedings of the 3rd International workshop on Link discovery*. New York: ACM Press.
- Angelusz R.–Tardos R. (2000): *Pártok között szabadon*. Bp.: Osiris.
- Angelusz R.–Tardos R. (2005a): A választói tömbök rejtett hálózata. In Angelusz R.–Tardos R. (szerk.): *Törések, hálók, hidak. Választói magatartás és politikai tagolódás Magyarországon*, 65–160. Budapest: DKMKA.
- Angelusz R.–Tardos R. (2005b): Választási részvétel és politikai aktivitás. In Angelusz R.–Tardos R. (szerk.): *Törések, hálók, hidak. Választói magatartás és politikai tagolódás Magyarországon*, 323–384. Budapest: DKMKA.
- Baldassari, D.–P. Bearman (2007): Dynamics of political polarization. *American Sociological Review* (72): 784–811.
- Blau, P. (1994): *Structural Contexts of Opportunities*. Chicago: University of Chicago Press.
- Enyedi Zs. (2004): A voluntarizmus tere. A pártok szerepe a törésvonalak kialakulásában. *Századvég* (3): 3–27.
- Fábián Z. (2005): Törésvonalak és politikai-ideológiai azonosulás szerepe a párt-szimpatiák magyarázatában. In Angelusz R.–Tardos R. (szerk.): *Törések, hálók, hidak. Választói magatartás és politikai tagolódás Magyarországon*, 207–242. Budapest: DKMKA.
- Fishkin, J. S. (2007): A virtuális demokrácia lehetőségei az internet korában. In Angelusz R.–Tardos R.–Terestyéni T. (szerk.): *Média, nyilvánosság közvélemény*, 674–697. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Lazarsfeld, P.–R. K. Merton (1954): Friendship as a Social Process: A Substantive and Methodological Analysis. In Berger, P.–Th. Abel–Ch. H. Page (eds.): *Freedom and Control in Modern Society*, 18–66. New York: Van Nostrand.
- Huckfeldt, R. (2009): *Interdependence, Density Dependence and Networks in Politics*. *American Politics Research*, Vol. 37, 921–950.
- McPherson, M.–L. Smith-Lovin–J. Cook (2001): Birds of a Feather: Homophily in Social Networks. *Annual Review of Sociology* (27): 415–44.
- Lin, N. (1982): Social Resources and Instrumental Action. In Marsden, P. V.–N. Lin (eds.): *Social Structure and Network Analysis*, 131–146. Beverly Hills: SAGE.
- Lin, N.–Erickson, B. H. (2008): *Social Capital. An International Research Program*. Oxford: Oxford University Press.
- Luhmann, N. (1997): *Die Gesellschaft der Gesellschaft*. Frankfurt: Suhrkamp.
- Noelle-Neumann, E. (1980): *Die Schweigespirale. Öffentliche Meinung – unsere soziale Haut*. München: R. Piper Verlag.
- Pappi, F. U. (1977): Sozialstruktur, gesellschaftliche Wertorientierungen und Wahlabsicht. Ergebnisse eines Zeitvergleichs des deutschen Elektors 1953 und 1976. *Politische Vierteljahrschrift*, 1–64.
- Knutsen, O. (2006): *Class Voting in Western Europe*. Lanham, MD: Lexington Books.

Rogers, E. M.–D. L. Kincaid (1981): *Communication networks: Toward a new paradigm for research*. New York: Free Press.

Tóka, G. (2003–4): Can Voters Be Equal? A Cross-National Analysis I–II. *Review of Sociology*, 2003 (2): 51–72; 2004 (1): 47–65.

Függelék

Táblázatok

F.1. táblázat: A három ideológiai-politikai identifikációs tengely közti összefüggések az MVP-felvétel paneltagjai körében 2008-ra és 2009-re vonatkozóan (öt fokú skálára történt transzformáció, n = 1368, Pearson R korrelációs értékek és szignifikanciaszintek)

*		Bal-jobb 2008				
Liberális- konzervatív 2008	korr.	0,309				
	szign.	0,000	Lib.-konz. 2008			
Mérsékelt- radikális 2008	korr.	0,144	–0,001			
	szign.	0,000	0,974	Mérs.-rad. 2008		
Bal-jobb 2008	korr.	0,564	0,174	0,115		
	szign.	0,000	0,000	0,000	Bal-jobb 2009	
Liberális- konzervatív 2009	korr.	0,163	0,277	–0,001	0,248	
	szign.	0,000	0,000	0,959	0,000	Lib.-konz. 2009
Mérsékelt- radikális 2009	korr.	0,156	0,014	0,221	0,207	0,000
	szign.	0,000	0,638	0,000	0,000	0,991

*A korreláció 0,01-es szinten szignifikáns.

F.2. táblázat: Közelebbi és lazább kapcsolatok előfordulása az egyes pártok szavazóival (2009-ben, az ilyen kapcsolatokkal rendelkezők százalékában)

	Közelebbi kapcsolat (is)	Csak lazább kapcsolat	Összes
Fidesz	82	18	100
MSZP	74	26	100
SZDSZ	57	43	100
MDF	59	41	100
Jobbik	58	42	100
KDNP	59	41	100
MIÉP	53	47	100
Munkáspárt	51	49	100

F.3. táblázat: A networkdiverzitás összefüggése a választási részvételi hajlandósággal 2009-ben („most vasárnap kérdés” százalékban, illetve sztenderdizált reziduálisok alapján)

		Ha most vasárnap lennének az országgyűlési választások, elmenne szavazni?				Összes
		Biztosan elmenne szavazni	Biztosan elmenne szavazni	Biztosan elmenne szavazni	Biztosan elmenne szavazni	
A politikai homogeneitás klasztere	Homogén	38,4%	22,9%	13,6%	20,1%	30,5%
		8,6	-3,6	-4,6	-4,3	
	Vegyes	29,6%	31,1%	34,7%	29,9%	30,2%
		-0,7	0,4	1,2	-0,1	
	Kapcsolat nélküli	32,0%	46,0%	51,7%	50,0%	39,3%
-7,5		3,0	3,2	4,2		
Összes		100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

F.4. táblázat: A három dimenzió faktorszerkezete a 2008-as és 2009-es adatok együttes figyelembevételével (rotálatlan főkomponens-elemzés)

	komponens	
	1	2
BALJOB58	0,759	-0,042
LIBKON58	0,495	-0,481
MÉRRAD58	0,335	0,595
BALJOB59	0,753	0,044
LIBKON59	0,442	-0,429
MÉRRAD59	0,362	0,626

F.5. táblázat: Ideológiai-politikai dimenziók és pártmiliók összefüggései 2009-ben (politikai pozíciógenerátor, ötfokúra transzformált ideológiai-politikai skálák, N = 2000, Pearson R korrelációs értékek és szignifikanciaszintek)

A közelebbi vagy tágabb kapcsolati körön belül előforduló		Bal-jobb	Liberális-konzervatív	Mérsékelt-radikális
Fidesz	korr.	0,158(*)	0,142(*)	-0,071(*)
	szign.	0,000	0,000	0,003
Jobbik	korr.	0,162(*)	0,079(*)	0,202(*)
	szign.	0,000	0,001	0,000
KDNP	korr.	0,068(*)	0,083(*)	-0,010
	szign.	0,004	0,000	0,682
LMP	korr.	-0,038	-0,047(*)	0,005
	szign.	0,106	0,047	0,823
MDF	korr.	0,014	-0,006	-0,065(*)
	szign.	0,546	0,792	0,006
MIÉP	korr.	0,078(*)	-0,039	0,079(*)
	szign.	0,001	0,101	0,001
MSZP	korr.	-0,191(*)	0,001	-0,105(*)
	szign.	0,000	0,954	0,000
Munkáspárt	korr.	-0,084(*)	0,023	0,035
	szign.	0,000	0,336	0,143
SZDSZ-támogatók	korr.	-0,067(*)	-0,104(*)	-0,019
	szign.	0,005	0,000	0,411

* legalább .05-ös szign